

VERBA VOLANT SCRIPTA MANENT

Горан Ж. Комар, *Стари ћирилични натписи Источне Херцеговине – са прегледом крстова*, Друштво за архиве и повјесницу Херцеговску, Херцег Нови, 2015.

Горан Комар је несумњиво данас највећи и најпродуктивнији истраживач средњовјековних ћириличних натписа. Фокус истраживања у великој мјери усмјерава на подручје Источне Херцеговине, с обзиром да се баш ту чува претежни дио босанскохерцеговачких средњовјековних гробних споменика, познатих као стећци, као и највећи број ћириличних натписа. Не умањујући значај претходно проведених истраживања натписа на стећцима од стране познатих и признатих истраживача на челу са Видом Вулећићем-Вукасовићем, и за њим Ђиром Трухелком, а онда, у другоме врхунцу, Марком Вегом и Шефићем Бешлагићем, сусрети са натписима Херцеговине, овом неуморно истраживачу, указивали су на потребу помјерања са нивоа сазнања које је ћирилична епиграфика изњедрила до 1970. године, доносећи при том нови приступ, јер искуство говори да се стари натписи „најсигурније читају прстима, а провјеравају очима – „читај како је усјечено“. Ипак оваква метода, била је отежавајућа околност за објављивање резултата истраживања у редакцијама научних часописа у Црној Гори и Србији, с обзиром на захтјев рецензата за пружање снимака натписа, а затим цртежа-скица. За аутора ова чињеница има посебну важност, јер жели указати да снимци не обезбјеђују сигурно препознавање словних облика у детаљима, а у великом броју случајева натписи се и не виде. Ранији истраживачи, у првом реду Марко Вего користили су методу гипсаног одливка, без провјеравања на терену, што је резултовало бројним погрешкама и превидима. Управо из тих разлога аутор Зборника „Стари ћирилични натписи Источне Херцеговине“ наводи појединачно све некрополе и споменике који чувају натписе, како оне које су претходно објављени, тако и они који је овај истраживач открио у своме тернеском истраживању, које је континуирано проводио од 2004. до 2014. године у предјелима херцеговачких општина Требиње, Љубиње, Берковићи (Дабар), Столац, Неум, Чапљина, Невесиње, Гацко, Билећа, касније и Калиновика као и Никшића, Плужина и Херцегг Новог, који су данас на територији Црне Горе.

Прије свега, треба истаћи да овај знаменити аутор, Зборник у првом реду намјењује народу Источне Херцеговине, набрајајући поименично све једног мјештанина херцеговачких села, који су му пружили великодушну помоћ у проналажењу најчешће скривених и тешко доступних споменика. Садржајна и свеобухватна анализа темељи се на приказу натписа који су

објављивани, тј. предмет су анализе ранијих истраживача, како би се могао стећи увид у историјат развика поступака изучавања старих ћириличних натписа, затим четири новопронађена натписа са територије општина Билеће и Гацка, који ди сада нису нигдје публиковани, и крстова у источној Херцеговини. Ова „поглавља“ нису посебно одвајана, те се сви наслови надовезују једни на друге, уз пратећи цртеж натписа, а затим и транскрипт и читање натписа. Тиме се, на једном мјесту може добити преглед појединачних ћириличних натписа са истраживаног простора Источне Херцеговине, али и стећи слика о историјату истраживања феномена старих натписа уопште. Значајно је напоменути да се појединачни споменици на којима су уочени натписи увијек посматрају у контексту простора, што у свеобухватнијој анализи даје јаснију слику позиције споменика у односу на некрополу којој припадају. Тако се и у више случајева долазило до корекције постојећих података о бројности некрополе, као и интерпретацији украсних мотива. Објашњавајући „настајање натписа“, дат је и преглед историјских збивања, поготово у случајевима помена имена неке знаменитије личности, нпр. кнеза Николе Рашковића Дробњака на простору Цернице код Гацка, или примјера натписа на два стећка-сљеменака у порти цркве Светог Вазнесења Христовог у селу Љути До код Берковића. С друге стране, јасно се може посматрати генеза проучавања натписа, осврт на претходно урађено, тј. на „важеће транслитерације“, и јасно објашњене због чега су према ауторовим тумачењима и зашто чињене погрешке, те изналажење коначног ријешења, односно испраљања пропуста. До коначног рјешења у свим датим случајима није се могло доћи, али и на таквим мјестима, на темељу искуства, а према аналогима са виђеним и познатим, аутор разматра могућности, што је свакако велики помак у односу напретходно постигнуте резултате. Велику важност аутор придаје начину клесања натписа у површине споменика, полажају и облику словних знакова, наглашавајући у већини случајева, чињеницу да се натписи разрјешавају исључиво пипањем. Даје се и „попис“ споменика, који се сматрају изгубљеним, а које је у већини случајева на страницама Гласника Земаљског Музеја у Сарајеву објављивао непоздани епиграфичар Ћиро Трухелка. Откривајући нове натписе аутор нуди, у домену проучавања живог топономистичког фонда билећке средњовјековне старине, могући одговор о поријеклу имена манастира Добрићево, који се крије у редовима натписа у селу Лађевићи код Билеће „*Асе лежи Радослав Добрић*“.

Издавањем наслова Крстови у Источној Херцеговини подцртана је потреба избацивања, у научној литерлатури у највећој мјери устаљеног термина „антропоморфни крст“ и „крстача“. Први се користи као одредница за стећак у форми крста или клесану представу Крста на старом гробном споменику било ког облика (и ступови), а други за стари споменик израђен у форми Крста. Узрок погрешне употребе ова два термина лежи у изостављању научног начела и критеријума изворности, јер на старим касносредњовјековним крстовима Босне и Херцеговине није могуће у епитафима вид-

јети термин „крстача“, већ искључиво Крст (А СЕ КРСТ...). С друге стране није оправдано настојање да се, кроз слику да је скромни, религиозни човек средњег вијека стављао себе у центар васељење, тј. да сам себе представљао Ликом Христа, користи, па и времениом устали термин „антропоморфни крст“. Зборник у овом домену на темељу опсеженог теренског рада, али и анализе урађеног и валоризованог, доноси корекције постојеће класификације старих надгробних крстова. С тим у вези, наглашена је пореба корекције „устаљеног“ начина описивања старих надгробних крстова, али се коначно ријешење не даје у оквирима овог Зборника, јер је потребно, према ауторовим ријечима, извршити анализу теренске документације, која је база капиталног дијела Ш. Бешлагића, „Стећци – култура и умјетност“, Сарајево, 1979. године. Ово поглавље прати вјеродостојна и садржајна фотодокументација, настала као продукт бројних теренских екскурзија.

Типологија стећака, какву је установио и у капиталном дијелу „Каталожко-топографски приказ стећака“ “образложио Ш. Бешлагић“, остала је до данашњих дана базни параметар теренског истраживања и проучавања средњовјековних некропола са стећцима. Зборник пружа новину у смислу стварања слике о физичким карактеристикама споменичког наслеђа у подручјима Источне Херцеговине и демаркационим зонама у којима се смјењују основни типови и подтипови стећака. Такође, Зборник доноси и одговор на питање гдје су на главним типовима стећака ситуирани ћирилични натписи.

Покретачка снага и један од најважнијих разлога настајањ, између осталих и овог Зборника, лежи у чињеници ненаучног форсирања термина „босанчица“, „босанска ћирилица“ и сл., којим се од времена Ћирице Трухелке именује писмо старих натписа Босне и Херцеговине. Почев од 19. вијека подручје Босне и Херцеговине привлачило је пажњу бројних истраживача, и овај Зборник у свим наведеним ситуацијама указује на постигнуте резултате, цијенећи да су у вијеме тих раних истраживачких екскурзија предјели на којима леже некрополе били чистији, а самим тим и доступнији, а с друге стране то је било вријеме у коме је земља била без путева, па су истраживачи путовали пјешице или на коњима. Њихова мисија је била да се форсирањем тезе о особеном босанском језику, које се упоредо са ћириличним писмом развијало на територији Босне и Херцеговине, затре православно наслеђе ове земље. Успјешност ове акције траје и до дањашњих дана с обзиром да се чврсто укоријенио и често може чути термин „босанчица или босанска ћирилица“. Значајни допринос ове публикације управо јесте у томе што је аутор исцрпно и научни утемељено објаснио да ово писмо не само да није могуће раздвојити од старог ћириличног система, већ га није могуће раздвојити од писама савремених и каснијих архивских докумената. Имајући на уму тенденциозна увјерења и учења, аутору је учинио велико прегнуће, што овом Зборнику даје одлику оригиналности и аутентичности, јер је још једном посјетио споменике са натписима, детаљно их провјеравајући. С друге стране, остаће забиљежено да се у овом Зборнику по први пут објав-

љују до тада науци непознати натписи, чиме је број старих гробала и број старих натписа постао знатно већи од оног утврђеног од стране ранијих истраживача, у првом реду М. Вега и Ш. Бешлагића 1970–1980 године.

Увидом у стање на терену, наведени су и примјери споменика који нису пронађени на мјестима гдје су их убицирали ранији истраживачи, те примјери оних који су данас зарасли у високо растиње или покривени дрвећем, или су на њима саграђене велике породичне гробнице. Посебно су издвојени бројни споменици који су, у склопу једне шире кампање, премјештани са изворних локација. У вези с тим износи се, по аутору, оправдана чињеница да се затражи враћање херцеговачких споменика средњег вијека из Сарајева, Београда, али и других мјеста.

Неизоставно је поменути да је сагледавањем шире слике простора на коме су настајали стећци уочен континуитет споменичког наслеђа, у „простој“ формули: – гробна гомила (праосторијски тумули) – некропола стећака – крст – црквица. У свијетлу таквих размишљања бивствује схватање да се из религије древног балканског свијета која је потврђена врстом гробног биљега у форми масовних и ријетко обрађених поклопница, у средњем вијеку, са прихватањем хришћанства, рађају односно ослобађају гомиле и узносе са Христовом соларном животодавном вјероми нови споменици за које се до данашњих дана усталио термин стећак.

С правом се на основу свега наведеног може рећи да нико прегледније ни прегнантије није анализирао феномен старих ћириличних натписа на стећцима. Гледано на „временској линији“ послје хијатуса од преко 40 година, од времена кад је у последњем „залету“ Марко Вега објављивао своја обимна дијела, нико није у овој мјери дао свој лични печат и допринос у проучавању генезе ћириличног писма. По први пут, што се посебно мора назначити као важно, анализа ове теме излази из оквира институције која је изњедрила највећи број радова и у оквиру које су дијелиовали научницињихови идејни творци – Земаљског Музеју у Сарајеву. У којој ће мјери, и да ли је овим учињена прекретница у проучавању тешко је са сигурношћу одговорити, али самом чињеницом да су овом проблему приступило на један другачији начин, учињено је знатно. Ентузијазам, прегалаштво, велика жеља да се демистификује идеолошки и некритички приступ проучавању, интелектуалца какав је др. Горан Комар стављају на посебно мјесто љествице оних који су публиковали натписе са старих надгробних споменика. Право да се казује ново дају године проучавања на ову тему, систематизација свега постојећег, провјерљивост на терену, поређење и анализа, која несумљиво дододви до пружања свеобухватне слике средњовјековног живота, коју свједоче камени надгробници, начини на који су исписиване „поруке живота и смрти“, њихова симболика утемељена на истинској вјери овјековјеченој у чину „представљања Богу“, „по милости Божијој“, јер за „живота овај камен поставих и оставих“. Садржај тих и сличних натписа до-

вољан су контраст у свјетлу форсирања тезе о припадности стећака јеретичким организацијама средњег вијека и одбацивања хришћанске вјере човјека средњег вијека, односно његовог обраћања Богу, поимању Бога.

На крају, још једном треба подвући, да је аутор искључиво на темељу исцрпног теренског истраживања, на једном мјесту, дао преглед свих доступних споменика са територије Источне Херцеговине на којима су уклесани стари ћирилични натписи. Дате су и бројне исправке, како о положају тих споменика у односу на простор некрополе којој припадају, тако и о бројности самих некропла и интероретацији видљивих украсних мотива. Уочено је да су ранији истраживачи често транслитерације темељили на проучавању гипсаних одливака, и у литератури доступних цртежа натписа, што је несумљиво условило бројне грешке, које аутор у Зборнику, који је пред нама, вјешто исправља, или пак предлаже могућа рјешења. Покретачка снага ауторовог прегалаштва, и оно што овај Зборник ставља на посебно мјесто у сфери проучавања старих ћириличних натписа је „демистификација“ термина „босанчица“, „босанска ћирилица“, указивање на богословност порука урезаних на стећке.

С правом се може рећи да свако ко се, било у сфери научног истраживања, било из знатижеље, заинтересује за ову тему, неизоставно ће се на трагу информације „консултовати“ овај Зборник, које аутор, како често „споменици казују“ – „постави и остави“, односно утврди нове правце истраживања, ослобођене датих идеологија, и остави будућим генерацијама, готове информације, али и смјернице евентуалним будућим истраживачима.

Љиљана Врућинић